

Η ίδρυση και λειτουργία του Οργανισμού Έκδοσης Σχολικών Βιβλίων: Η πορεία του από το 1964 έως την κατάργησή του (Β' μέρος)

Ευαγγελία Κανταρτζή

Διευθύντρια Μουσείου Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης
info@ekedisys.gr

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία, επιχειρείται μια σύντομη ιστορική διαδρομή στην ίδρυση και εξέλιξη του ΟΕΣΒ (Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων). Ο ΟΕΣΒ ιδρύθηκε το 1937 από τον Ιωάννη Μεταξά ως προσπάθεια ιδεολογικής χειραγώγησης των μαθητών/τριών. Αποτελεί το πέρασμα από την πολιτική του ελεύθερου ανταγωνισμού στην εποχή του κρατικού μονοπωλίου και της επιβολής ενός μοναδικού βιβλίου. Ήδη στα πρώτα αναγνωστικά που τυπώνονται το 1939 εμφανίζεται ολοκάθαρα το νέο πνεύμα. Τα αναγνωστικά που εκδίδονται μετά την απελευθέρωση κινούνται στο ίδιο πνεύμα. Το 1963 εκδίδεται το νομοθετικό διάταγμα 4320/1963 το οποίο μετονομάζει τον ΟΕΣΒ σε Οργανισμό Έκδοσης Διδακτικών Βιβλίων (ΟΕΔΒ) χωρίς βέβαια να επέλθουν αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο σύμφωνα με το οποίο εξακολουθεί να υφίσταται το καθεστώς του ενός και μοναδικού βιβλίου. Εντωμεταξύ πληθαίνουν οι φωνές διαμαρτυρίας απέναντι στον ΟΕΔΒ ζητώντας την κατάργησή του. Η μεταρρύθμιση του 1964 προσπαθεί να αλλάξει το πνεύμα το οποίο κυριαρχεί στην εκπαίδευση εκπαιδευτικού δημοτικισμού χωρίς όμως να το κατορθώσει. Η δικτατορία της 21ης Απριλίου καταργεί όλες τις ρυθμίσεις της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και επαναφέρει μια σειρά από αναχρονιστικές ρυθμίσεις. Το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων για μια ακόμα φορά χρησιμοποιείται για προπαγανδιστικούς σκοπούς. Μετά την μεταπολίτευση παρατηρείται έντονη κίνηση από όλες τις παρατάξεις για μια ουσιαστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση η οποία περιλαμβάνει και τον τομέα των σχολικών βιβλίων. Το 2012 καταργείται με νομοθετικό διάταγμα ο ΟΕΔΒ.

Λέξεις-κλειδιά: ΟΕΔΒ, Αναγνωστικά, Μεταξάς.

1. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964

Η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου που κερδίζει στις εκλογές του 1964 με πρωθυπουργό και Υπουργό Παιδείας τον Γεώργιο Παπανδρέου δίνει προτεραιότητα στην εκπαίδευση.

Σε πρωτοσέλιδο στην εφημερίδα Ελευθερία προαναγγέλλονται τα νέα μέτρα για την παιδεία, ανάμεσα στα οποία σημαντική θέση κατέχει η αναγγελία της δωρεάν παιδείας σε όλες τις βαθμίδες της:

«Η εκπαίδευσις όλων των τέκνων του Λαού και εις όλας τας εκπαιδευτικὰς βαθμίδας θα γίνεταί δωρεάν εις τα δημόσια εκπαιδευτήρια. Εις την Στοιχειώδη Εκπαίδευσιν θα καταργηθούν όλοι οι επινοηθέντες έμμεσοι τρόποι οικονομικής επιβαρύνσεως των μαθητών, δια της επιβολής προαιρετικών δήθεν εισφορών ή της προμηθείας πλήθους βοηθητικών βιβλίων εκδιδομένων από ιδιώτας» (Εφημερίδα Ελευθερία, 17-11-1963: 15).

Ήδη, η ανάληψη του Υπουργείου Παιδείας από τον ίδιο τον Πρωθυπουργό δείχνει την προτεραιότητα και το ενδιαφέρον του για την παιδεία. Συνεργάτες του παίρνει τον Λουκή Ακρίτα ως Υφυπουργό Παιδείας και τον Ευάγγελο Παπανούτσο ως Γενικό Γραμματέα.

Η μεταρρύθμιση που επιχειρείται, προσπαθεί να αλλάξει το πνεύμα το οποίο κυριαρχεί στην εκπαίδευση από τη δεύτερη δεκαετία του 19ου αιώνα και ακολουθεί τα χνάρια του εκπαιδευτικού δημοτικισμού (Δημαράς 1974: ξα'). Στο θέμα της γλώσσας αναγνωρίζεται η ισοτιμία της δημοτικής με την καθαρεύουσα σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες από το νηπιαγωγείο έως το πανεπιστήμιο:

«Η συντεταγμένη και άνευ ιδιωματισμών Δημοτική, ως έχει διαμορφωθεί εις πανελλήνιον εκφραστικόν όργανον υπό του ελληνικού λαού και των δοκίμων συγγραφέων του έθνους, χρησιμοποιείται ελευθέρως εις τον γραπτόν και τον προφορικό λόγον από τους διδάσκοντας και τους διδασκόμενους εις όλας τας τάξεις της Εκπαιδεύσεως, από της κατωτάτης μέχρι και της ανωτάτης» (Δημαράς, 1974: 269, 190α, άρθρο 5.1.).

Τα σχολικά βιβλία θα γράφονται πλέον στη δημοτική:

«Η Δημοτική είναι η γλώσσα του Δημοτικού Σχολείου, της διδασκαλίας και των βιβλίων του. Οι μαθηταί των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού Σχολείου αναγιγνώσκουν περικοπώς εκ των Ευαγγελίων και κείμενα της Καθαρευούσης απλώς δια να εξοικειώνονται προς αυτά» (Δημαράς, 1974: 269, 190α, άρθρο 5.2.).

Ένα άλλο πολύ σημαντικό μέτρο ήταν η δωρεάν διανομή των αναγνωστικών βιβλίων καθώς και της γραμματικής:

«Κατόπιν της αποφάσεως του κ. Υπουργού της Παιδείας όπως διατεθώσιν εις τους μαθητάς όλων των Δημοσίων Δημοτικών σχολείων της χώρας δωρεάν υπό του Ο.Ε.Σ.Β. τα Αναγνωστικά και το βιβλίον της Γραμματικής, η Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδος εξέδωκεν το ακόλουθον ανακοινωθέν: Εκτιμώντες δεόντως την χειρονομίαν αυτήν του κ. Υπουργού της Παιδείας, δι' ης ικανοποιείται, έστω και μερικώς, μακροχρόνιον αίτημα του Κλάδου περί πλήρους και ουσιαστικής εφαρμογής της Συνταγματικής διατάξεως περί δωρεάν παροχής εις τους Ελληνόπαιδας της Στοιχειώδους μορφώσεως, χαιρετίζομεν ταύτην ως ευοίωνον απαρχήν» (Διδασκαλικόν Βήμα, 1963: 5-9, 522, 11).

Βέβαια η δωρεάν διανομή βιβλίων είχε αρχίσει δευιά να πραγματοποιείται μερικά χρόνια πριν με τη διάθεση αναγνωστικών σε άπορα παιδιά, αναλφάβητους και σε μαθητές των σχολείων του εξωτερικού. Η ΔΟΕ, αν και θεωρεί θετική την ενέργεια του Οργανισμού, τονίζει τις αδυναμίες καθώς η διάθεση των βιβλίων γίνεται πολύ αργοπορημένα (Διδασκαλικόν Βήμα, 1956, 325, 5).

Το 1957 για παράδειγμα ο Οργανισμός αναγγέλλει ότι μοιράσθηκαν 160.000 βιβλία όλων των τάξεων της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης «προς εξυπηρέτησιν των σχολείων αναλφαβήτων» και 20000 σε διάφορες πόλεις του εξωτερικού (Εφημερίδα Ελευθερία 26-7-1957: 5).

Για πρώτη φορά μάλιστα η διανομή των βιβλίων, που μέχρι τότε γινόταν μέσω των βιβλιοπωλείων, δίνεται στους επιθεωρητές και δασκάλους, γεγονός που δημιουργεί διαμαρτυρίες από την πλευρά των βιβλιοπωλών.

Το Υπουργείο Παιδείας, απαντώντας στις διαμαρτυρίες των βιβλιοπωλών («Οι βιβλιοπώλες παραπονούνται», Εφημερίδα Ελευθερία, 31-7-1964: 3), ανακοινώνει ότι αυτό έγινε για την έγκαιρη και ασφαλή διανομή των βιβλίων αλλά και για την αποφυγή της έμμεσης συναλλαγής και εκμετάλλευσης των σχολικών βιβλίων όπως γινόταν στο παρελθόν (Εφημερίδα Ελευθερία, 1966, Το Υπουργείον Παιδείας δια την διάθεσιν των σχολικών βιβλίων μέσω των διδασκάλων, 15-9: 5). Παράλληλα το υπουργείο δίνει τη δυνατότητα στους βιβλιοπώλες να επιστρέψουν τα αδιάθετα αναγνωστικά λόγω της δωρεάν χορήγησής τους (Εφημερίδα Ελευθερία, 15-9-1964: 3).

Στα σχολικά βιβλία του δημοτικού τα κείμενα της καθαρεύουσας αντικαθίστανται με άλλα στη δημοτική, παρμένα από προπολεμικά αναγνωστικά και σε όλα αποκαθίσταται η γλώσσα σύμφωνα με τη γραμματική του Μ. Τριανταφυλλίδη (Βουγιούκας, 1994: 146).

Για το δημοτικό, δε γράφονται νέα βιβλία. Εγκρίνονται τα βιβλία του 1954 αλλά «χτενίζεται» το περιεχόμενό τους σε μια προσπάθεια να απαλλαγούν από προπαγανδιστικά κείμενα εναντίον άλλων λαών.

Σύμφωνα με το άρθρο 6 του νόμου 4379/1964 προβλέπονται τα εξής για τα διδακτικά βιβλία:

«1. Η συγγραφή των εκδιδόμενων από του Οργανισμού Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων Αναγνωστικών και Βοηθητικών βιβλίων του Δημοτικού σχολείου καθώς και των Διδακτικών βιβλίων του Γυμνασίου και του Λυκείου δύναται δι' αποφάσεως του υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων να ανατίθεται άνευ διαγωνισμού εις αναγνωρισμένου κύρου λογοτέχνας και επιστήμονας... 2. Παν βιβλίον προοριζόμενον δια σχολικήν χρήσιν προηγουμένως, πρέπει να τύχη κρίσεως και εγκρίσεως υπό Επιτροπής συγκροτούμενης δι' αποφάσεως του υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων επί διετεί θητεία εκ Συμβούλων ή Παρέδρων του παιδαγωγικού Ινστιτούτου, διακεκριμένων επιστημόνων και λογίων ανεγνωρισμένου κύρους (κατά κατηγορίαν βιβλίου)» (Εφημερίδα Ελευθερία, 12-7-1964: 13).

Για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, γράφονται νέα βιβλία την έκδοση των οποίων επιμελείται το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Τα βιβλία είναι γραμμένα στη δημοτική και εκφράζουν ένα νέο πνεύμα. Δίνεται ακόμα η δυνατότητα της συγγραφής σχολικών βιβλίων σε επιλεγμένους από το υπουργείο παιδείας συγγραφείς (Κανταρτζή, 2007: 16).

Τα μέτρα συγκεντρώνουν μεγάλες αντιδράσεις από τους ίδιους σχεδόν φορείς όπως σε κάθε επιχειρούμενη μεταρρύθμιση θεωρώντας κυρίως ότι υπονομεύουν τα θεμέλια του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού. Η Ακαδημία Αθηνών, η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, η Εταιρεία Ελλήνων Φιλολόγων, η Ομοσπονδία Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης, η Ομοσπονδία Ιδιωτικών Εκπαιδευτικών εκφράζουν τις αντιρρήσεις τους:

«Τα εκπαιδευτικά μέτρα, το οποία προτίθεται να θέση εις εφαρμογήν η Κυβέρνησις, θα επιφέρουν επικίνδυνον δια το έθνος μορφωτικήν οπισθοδρόμησιν και ανεπιθύμητον καθίζησιν του εθνικού φρονηματισμού» (Δημαράς, 1974: 279, 190δ).

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της Ένωσης Κέντρου και ιδιαίτερα η πολιτική που ακολούθησε στο ζήτημα των σχολικών βιβλίων συγκεντρώνει τις περισσότερες αντιδράσεις. Παρόμοια με την αντίδραση που ακολούθησε την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 τα νέα σχολικά βιβλία απειλούνται, όχι με φωτιά αυτή τη φορά αλλά με πολτοποίηση:

«Ήδη, έδωσα εντολήν και συνεστήθησαν επιτροπαί, υπό την προεδρίαν του γενικού γραμματέως και βάσει των πορισμάτων των θα αποφανθώμεν εάν θα χρησιμοποιηθούν ή θα αποσταλούν προς πολτοποίησιν». Βλέπε δηλώσεις του Υπουργού Παιδείας (Ε. Σαββόπουλος) στους εκπροσώπους του τύπου (Δημαράς, 1974: 290).

Ο νέος υπουργός Παιδείας Ε. Σαββόπουλος υποστηρίζει ότι η παραγωγή των νέων βιβλίων δεν έγινε με «σύννομες διαδικασίες». Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο ανακοινώνει αμέσως σε απάντηση του υπουργού:

«Το Παιδαγωγικόν Ινστιτούτον, λόγω του επείγοντος του θέματος, προέβη εις την έγκρισιν και εκτύπωσιν ορισμένων σχολικών βιβλίων, προτού εκδοθή ο σχετικός νόμος, δια να προλάβουν το νέον σχολικόν έτος. Ήδη συνεστήθη επιτροπή η οποία μελετά τα βιβλία και θα αποφασίση κατά πόσον ταύτα θα χρησιμοποιηθούν ή όχι υπό των μαθητών. Η ανωμαλία επήλθε λόγω της πτώσεως εν τω μεταξύ της κυβερνήσεως Παπανδρέου και της καθυστερήσεως της προωθήσεως του εκπαιδευτικού προγράμματος» (Εφημερίδα Ελευθερία, 1965, Συνεστήθη επιτροπή προς εξέτασιν του θέματος των κριθέντων ακατάλληλων σχολικών βιβλίων, 9-9).

Αλλά και ο ίδιος ο Παπανδρέου απαντά στις ανακοινώσεις του υπουργού Παιδείας:

«Εξεδηλώθη από τους διευθύνοντας σήμεραν το υπουργείον της Παιδείας ανίερος προσπάθεια να υπονομευθή η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμισι, η οποία με τόσον ενθουσιασμόν εγένετο δεκτή από ολόκληρον τον Ελληνικόν Λαόν και την μεγίστην πλειονότητα του εκπαιδευτικού κόσμου... Αλλά οι προβαλλόμενοι δια την απειλούμενη πολτοποίησιν των νέων διδακτικών βιβλίων ισχυρισμοί είναι προφάσεις. Εις τα βάθη κρύπτεται η πρόθεσις να ματαιωθή η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμισις ελλείψει τάχα... νομίμως εγκεκριμένων διδακτικών βιβλίων. Το ότι δεν υπάρχουν πλέον παλαιά διδακτικά βιβλία ικανά να ανταποκριθούν εις τας απαιτήσεις του νέου προγράμματος και ως εκ τούτου θα επέλθη πλήρης σύγχυσις εις την λειτουργίαν των σχολείων, ευθύς εξ αρχής του νέου σχολικού έτους, τούτο δεν συγκινεί τους υπονομευτάς. Αντιθέτως επιθυμούν το χάος, δια να διασύρουν την Εκπαιδευτικήν Μεταρρύθμισιν και να διαβάλουν την Κυβέρνησιν του Κέντρου, η οποία δικαίως υπερηφανεύεται δια την εισαγωγήν της» (Εφημερίδα Ελευθερία, 1965, Δηλώσεις του κ. Παπανδρέου δια το ανακύψαν ζήτημα των νέων σχολικών βιβλίων, 10-9: 7).

Ο πνευματικός κόσμος ξεσηκώνεται. Σε άρθρο του ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος γράφει: «Δεν επρόφτασαν καλά να βγουν από το τυπογραφείο, δεν επρόφτασαν να κυκλοφορήσουν, να υποστούν τη βάσανο της εφαρμογής και να που πρέπει να επιστρέψουν στην αρχική τους κατάσταση και να γίνουν άθλια και ρυπαρή χαρτόμαζα» (Παναγιωτόπουλος, 1965: 15).

Τα βιβλία, τα οποία απειλούνται με πολτοποίηση, είναι το βιβλίο Ιστορίας της Α΄ Γυμνασίου της Α. Καλογεροπούλου «Ιστορία των Αρχαίων Χρόνων», η Ιστορία της Β΄ Γυμνασίου του Κ. Καλοκαιρινού «Ιστορία Ρωμαϊκή και Μεσαιωνική» και η «Η υπόσχεση και η εκπλήρωση της βασιλείας του Θεού. Ιστορία Παλαιά και Καινής Διαθήκης» των Γκότση και Γρηγοριάδη.

Εικόνα 1. Το εξώφυλλο του βιβλίου «Ιστορία των Αρχαίων Χρόνων»

Τελικά ο υπουργός Παιδείας Αλλαμανής υπογράφει διαταγή να διατεθούν όλα τα βιβλία εκτός του βιβλίου των Θρησκευτικών¹.

Με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964 επιχειρείται για μια ακόμα φορά η υλοποίηση των στόχων του εκπαιδευτικού δημοτικισμού χωρίς αποτέλεσμα καθώς και η μεταρρύθμιση αυτή δεν έχει χρονική διάρκεια λόγω της μεταβολής του πολιτικού σκηνικού. Η Ένωση Κέντρου πέφτει τον Ιούλιο του 1965 και η χώρα μαστίζεται από βαθιά πολιτική κρίση.

2. Η πορεία του ΟΕΣΒ από τη δικτατορία έως το 1981

Η δικτατορία της 21ης Απριλίου με τον Α.Ν. 129/1967 καταργεί όλες τις ρυθμίσεις της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και επαναφέρει μια σειρά από αναχρονιστικές ρυθμίσεις όπως η επαναφορά της καθαρεύουσας στο δημοτικό σχολείο.

Σύμφωνα με το άρθρο 5 του Α. Ν. 129/1967 «περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως και άλλων τινών διατάξεων» ορίζεται:

«Εις τας τρεις πρώτας τάξεις του Δημοτικού Σχολείου διδάσκεται και χρησιμοποιείται ως εκφραστικόν όργανον η μητρική γλώσσα εις την πανελλήνιον αυτής μορφήν, απηλλαγμένη ακροτήτων και ιδιωματισμών. Εις τας Δ', Ε' και Στ' τάξεις διδάσκεται και χρησιμοποιείται η απλή καθαρεύουσα... Η διδασκαλία της γραμματικής της απλής καθαρευούσης άρχεται από της Δ' Δημοτικού Σχολείου και συνεχίζεται μετά της διδασκαλίας της συντάξεως εις τας Ε' και ΣΤ' τάξεις αυτού» (Μήτσης, 1999: 291-292).

Ο ίδιος νόμος ορίζει τη δωρεάν χορήγηση των βιβλίων στους/στις μαθητές/τριες. Η τελετή μάλιστα λαμβάνει πανηγυρικό χαρακτήρα και διαφημίζεται με μεγαλοστομίες:

«Την 10ην πρωϊνήν της 18 Σεπτεμβρίου εις εθνικήν μεγαλοπρεπεστάτην τελετήν εις τον χώρον της Ακροπόλεως και ακριβώς προ του αρχαίου Θεάτρου του Ηρώδου Αττικού εγένετο η έναρξις της αποστολής προς τας επαρχιακάς πόλεις, δια στρατιωτικών αυτοκινήτων, των δωρεάν χορηγούμενων υπό της Εθνικής Κυβερνήσεως σχολικών βιβλίων εις τους μαθητάς της Μέσης και της Δημοτικής Εκπ/σεως ολοκλήρου της Ελλάδος. Εις την τελετήν παρέστησαν ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ. Ιερώνυμος, ο Αντιπρόεδρος της Κυβερνήσεως

¹ Το βιβλίο αυτό τελικά εγκρίνεται για να κυκλοφορήσει μετά την εξέτασή του από επιτροπή μέλη της οποίας είναι οι: ο Μητροπολίτης Τριφυλίας και Ολυμπίας κ. Στεφάνου, οι Πανεπιστημιακοί κ. Βέλλας, Σιώτης, Χαστούτης και Αγουρίδης. Βλέπε Ελευθερία (1965). *Ενεκρίθη το βιβλίον Θρησκευτικών*. 14-12.1965: 7. Βλέπε ακόμα «Διετάχθη η διάθεσις όλων των εκδοθέντων διδακτικών βιβλίων», στην: εφημ. Ελευθερία, 30-9-1965: 1.

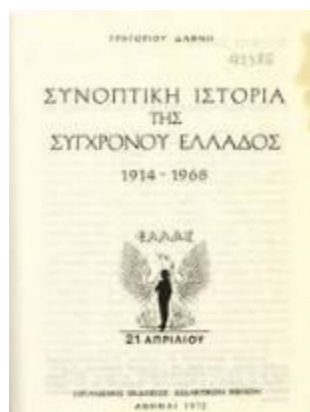

κ. Στ. Παττακός, ο Υπουργός Εθν. Παιδείας κ. Θ. Παπακωνσταντίνου, ο Γενικός Γραμματεύς του Υπουργείου Εθν. Παιδείας κ. Ν. Γαλιδάκης, ο Πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών κ. Σκάσης, ο Πρύτανης του Παν/μίου Αθηνών κ. Κορρές, το Ανώτατον Εκπ/κόν Συμβούλιον, αντιπροσωπεία Στρατού, οι Διοικήσεις της ΟΛΜΕ και της ΔΟΕ, η Διοίκηση της Ανωτάτης Ομοσπονδίας Γονέων των μαθητών, των Σχολείων πολλοί Καθηγηταί και Διδάσκαλοι και πλήθος λαού, το οποίον υπέδεχθη μετ' ενθουσιασμού τους επισήμους» (Διδασκαλικόν Βήμα, 1968: 10-10, 638, 1-2).

Εικόνα 2. Η σχετική σελίδα από το Διδασκαλικό Βήμα

Το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων για μια ακόμα φορά χρησιμοποιείται για προπαγανδιστικούς σκοπούς. Το έμβλημα της επανάστασης υποχρεωτικά τυπώνεται σε κάθε σχολικό βιβλίο.

Εικόνα 3. Εσώφυλλο από σχολικό βιβλίο Ιστορίας της περιόδου

Το γεγονός της επέμβασης για «τον καθαρισμό» των βιβλίων το διαφημίζουν οι ίδιοι οι εκπρόσωποι της Εθνικής Κυβέρνησης:

«Μετά τον αγιασμόν ο Διευθύνων Σύμβουλος του Οργανισμού Σχολικών Βιβλίων απηύθυνε χαιρετισμόν προς τους επισήμους και ηυχάριστησε την Εθνικήν Κυβέρνησιν δια την χειρονομίαν της ταύτην, της δωρεάν χορηγήσεως εις τους μαθητάς των διδακτικών βιβλίων, τα οποία, ως είπε απηλλαγμένα ήδη και αποκεκαθαρμένα των κατά το παρελθόν ψυχοφθόρων αντιχριστιανικών, αντεθνικών και αντιγλωσσικών μιάσμα των περιέχουν ήδη την αλήθειαν, ουχί την πλάνην, είναι δε το περιεχόμενον αυτών διατετυπωμένον εις την ασύγκριτον, την άφθορον Ελληνικήν γλώσσαν» (Διδασκαλικόν Βήμα, 1968: 10-10, 638, 1-2).

Το 1971 με την υπ' αριθ. 5600 απόφαση συγκροτείται Επιτροπή Παιδείας για να μελετήσει τα εκπαιδευτικά προβλήματα της χώρας. Η Επιτροπή παραδίδει σε τρεις τόμους τα πορίσματά της. Για τα σχολικά βιβλία η Επιτροπή αποφαινεται ότι η ποιότητα των σχολικών βιβλίων δεν είναι ικανοποιητική και ότι θα πρέπει να αναδιοργανωθεί το σύστημα συγγραφής, έγκρισης, έκδοσης και διάθεσης των διδακτικών βιβλίων. Ακόμα θεωρεί ότι ένας λόγος του μη ικανοποιητικού επιπέδου των σχολικών βιβλίων είναι η μορφή των προκηρύξεων αλλά και η ελλιπής οργάνωση του ΟΕΔΒ. Προτείνει ακόμα την έγκριση περισσότερων του ενός βιβλίων για κάθε μάθημα, τη συγγραφή βοηθητικών βιβλίων για τους εκπαιδευτικούς και την οργάνωση σχολικών βιβλιοθηκών².

Το 1967 επανέρχονται τα αναγνωστικά του 1954, χωρίς όμως τις παρεμβάσεις που είχαν πραγματοποιηθεί. Η παρέμβαση του κράτους είναι πολύ πιο άμεση και με την εισαγωγή βοηθητικών βιβλίων και για τη Γ' και Δ' τάξη καθώς αυτά εκδίδονται επίσης από τον ΟΕΔΒ³. Τον Αύγουστο του 1970 γίνεται προκήρυξη για τη συγγραφή Αλφαβηταρίου και Αναγνωστικών όλων των τάξεων του Δημοτικού Σχολείου (ΦΕΚ 198/1970). Το 1972-3 κυκλοφορούν τα νέα αναγνωστικά των τριών πρώτων τάξεων ενώ για τις μεγαλύτερες επανακυκλοφορούν τα αναγνωστικά τα προ του 1954⁴.

Μετά τη μεταπολίτευση, παρατηρείται έντονη κίνηση από όλες τις παρατάξεις για μια ουσιαστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Η τάση αυτή μπορεί να θεωρηθεί και ως αντίδραση στην επτάχρονη δικτατορία στη διάρκεια της οποίας συσσωρεύτηκαν πολλά εκπαιδευτικά προβλήματα (Χατζηστεφανίδης, 1990: 304).

Στο Σύνταγμα του 1975 το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση είναι έκδηλο. Σύμφωνα με το άρθρο 16 του συντάγματος: «η εκπαίδευση αποτελεί βασική αποστολή στην ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων και στην ανάδειξή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες. Αποσκοπεί επίσης στην ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησής τους».

Με το άρθρο 16, καθιερώνεται η εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση, η δωρεάν φοίτηση σε όλες τις βαθμίδες και καθιερώνεται η δημοτική γλώσσα στην εκπαίδευση. Χάνεται όμως μια μεγάλη ευκαιρία, η εισαγωγή πολλαπλού βιβλίου καθώς η πρόταση κρίνεται ανέφικτη.

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1976-77 κινείται στα πλαίσια της μεταρρύθμισης του 1964. Σκοπός του Δημοτικού Σχολείου είναι να θέσει τας βάσεις της αγωγής των μαθητών/τριών της πρώτης σχολικής ηλικίας, ήτοι να πλουτίσει τας εμπειρίας των, να διεγείρει και να αναπτύξει τας σωματικές και διανοητικές των ικανότητες, να εισαγάγει αυτούς εις την γνώσιν του φυσικού και του ιστορικού κόσμου, να καλλιεργήσει την

² Η σύνθεση της Επιτροπής συνίσταται από τους: Φραγκίστας, Χ., Κονοφάγος, Κ., Χουσιάδας, Λ., Χρήστου, Π., Αποστολάκης, Α., Μειμάρογλου, Μ., Μαρινόπουλος, Δ., Κούρνιας, Κ., Κούλας, Κ., Χιονίδης, Ν., Μπενέκος, Α. Βλέπε ΥΠΕΠΘ (1974). *Πορίσματα Επιτροπής Παιδείας 1971-1973*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

³ Η προκήρυξη περιλαμβάνει διαγωνισμό για τη συγγραφή των εξής βιβλίων: Θρησκευτικά Γ' και Δ' τάξης, Αριθμητική Γ' και Δ', Ιστορία Γ' και Δ', Γεωγραφία Γ' και Δ' και Φυσική Ιστορία Γ' και Δ' (ΦΕΚ 137/1970).

⁴ Για τα αναγνωστικά αυτά βλέπε την κριτική που ασκεί η Καλλιόπη Μουστάκα σε μια σειρά άρθρων που δημοσιεύονται στο Βήμα, τα οποία τυπώθηκαν κατόπιν σε μια έκδοση με τον τίτλο. Μουστάκα, Κ. (1979). *Παιδαγωγικά ανάλεκτα*. Αθήνα: Δήμος Χαλανδρίου, 104-117. Ακόμα για το περιεχόμενο των αναγνωστικών αυτών είναι πρωτοπόρα η έρευνα της Φραγκουδάκη. Βλέπε Φραγκουδάκη, Α. (1979). *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου*. Αθήνα: Θεμέλιο. Βλέπε ακόμα τα άρθρα του Βουγιούκα στο βιβλίο του Βουγιούκα, Α. (1980). *Άρθρα και μελετήματα*. Αθήνα: Νικόδημος.

παρατηρητικότητα, τον στοχασμόν και την ευασθησίαν των, να αφυπνίσει την ηθικήν των συνειδησιν και να θέσει τας βάσεις της θρησκευτικής, εθνικής και ανθρωπιστικής αγωγής (άρθρο ΙΙ, Ευαγγελόπουλος 1998: 96). Ακόμα καθιερώνεται η Νεοελληνική γλώσσα σε όλες τις βαθμίδες των σχολείων της γενικής Εκπαίδευσης και ορίζεται ως γλώσσα διδασκαλίας και των διδακτικών βιβλίων⁵.

Με τη μεταπολίτευση αρχίζει μια εντατική προσπάθεια αντικατάστασης των βιβλίων. Ο Υπουργός Παιδείας στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του 1974 Λούρος συγκροτεί ήδη το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς επιτροπές για να εισηγηθούν την εισαγωγή νέων σχολικών βιβλίων. Η επιτροπή παιδείας του 1975 υπό την προεδρία του Ι. Θεοδωρακόπουλου θα συζητήσει αναλυτικά το θέμα του περιεχομένου των σπουδών, των προγραμμάτων και των βιβλίων. Για τα βιβλία του δημοτικού η Επιτροπή τονίζει ότι αυτά που χρησιμοποιούνται σήμερα αποτελούν «τη δυστυχία του Ελληνόπαιδος» (Ζαμπέτα, 1994: 175). Τα βιβλία κρίνονται ακατάλληλα τόσο από άποψη ποιότητας και περιεχομένου όσο και από αισθητική και παιδαγωγική πλευρά. Προτείνεται ακόμα να μην εγκρίνεται μόνο ένα βιβλίο, αλλά τουλάχιστον τρία, ώστε να υπάρχει δυνατότητα επιλογής από τους εκπαιδευτικούς και να παρέχονται δωρεάν μόνο στους άπορους μαθητές. Το εκδοτικό μέρος πιστεύουν ότι πρέπει να παραμείνει στον ΟΕΔΒ.

Με βάση τις εισηγήσεις των επιτροπών αυτών αντικαθίστανται ήδη από τη σχολική χρονιά 1974-5 τα αναγνωστικά του δημοτικού που ήταν γραμμένα στην καθαρεύουσα. Προσωρινά επανέρχονται για τις δύο πρώτες τάξεις τα βιβλία του 1954, για τις τρεις τελευταίες τάξεις τα αναγνωστικά του 1965 και για τη Γ' Δημοτικού «*Τα Ψηλά Βουνά*» του Ζ. Παπαντωνίου ενώ από το σχολικό έτος 1975-76 μπαίνει στη θέση του το αναγνωστικό της Αγγελικής Βαρελά. Για τις υπόλοιπες τάξεις χρησιμοποιούνται τα αναγνωστικά του 1965 που και αυτά ήταν βελτιωμένη παραλλαγή των αναγνωστικών του 1954⁶. Τα αναγνωστικά αυτά με τις αλλεπάλληλες τροποποιήσεις τις οποίες υπέστησαν κατέληξαν να γίνουν αγνώριστα σε σχέση με την πρώτη τους μορφή.

Εικόνα 4. Το εξώφυλλο του Αναγνωστικού Γ' τάξης της Αγγελικής Βαρελά

Η 1η μεταδικτατορική Γενική Συνέλευση της ΔΟΕ το 1975 θα ζητήσει σύνταξη νέου αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος καθώς και νέα σχολικά βιβλία γραμμένα στη

⁵ «Γλώσσα διδασκαλίας, αντικείμενον διδασκαλίας και γλώσσα των διδακτικών βιβλίων εις όλες τας βαθμίδας της Γενικής Εκπαιδύσεως είναι από του σχολικού έτους 1976-77 η Νεοελληνική». Βλέπε ν. 309/1976» περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδύσεως».

⁶ Βλέπε Ν.Δ. 56/20 Σεπτεμβρίου 1974 «περί επανακρίσεως των εγκεκριμένων διδακτικών βιβλίων της Δημοτικής Εκπαιδύσεως και αντικαταστάσεως των παρ. 3 και 4 του άρθρου 25 του Ν.Δ. 651/70 «περί οργανώσεως της Γενικής Εκπαιδύσεως και διοικήσεως του προσωπικού αυτής».

ζωντανή δημοτική γλώσσα. Ακόμα ζητά συμμετοχή εκπροσώπων της ΔΟΕ στην επιτροπή κρίσης των βιβλίων και βοηθητικά βιβλία για τον δάσκαλο (Διδασκαλικό Βήμα, 1975: 780, 6).

Το 1977 προκηρύσσεται διαγωνισμός για τη συγγραφή νέων αναγνωστικών (ΦΕΚ 1269/26-11-1977). Τα νέα αναγνωστικά ακολουθούν τις προδιαγραφές που είχαν δοθεί με την προκήρυξη, σύμφωνα με την οποία το περιεχόμενό τους έπρεπε να αναφέρεται στην οικογενειακή, τη θρησκευτική, την εθνική, την πολιτιστική και οικονομική ζωή, όπως διαμορφώθηκαν αυτές μέσα στους αιώνες στη σύγχρονη κοινωνία. Η προκήρυξη του 1977 δίνει προτεραιότητα στη διανοητική και συναισθηματική ανάπτυξη των μαθητών/τριών και στην καλλιέργεια του καλαισθητικού συναισθήματος⁷. Νέα αναγνωστικά εκδίδονται το 1979 και 1980. Με πρωτοβουλία του υπουργού παιδείας Νικολάου Λούρου εκδίδεται ακόμα ένα τρίτομο Ανθολόγιο⁸.

Εικόνα 5. Τα εξώφυλλα των Ανθολογίων

Γενικά, η περίοδος ανάμεσα στο 1974-1981 χαρακτηρίζεται από συγκρούσεις ανάμεσα σε ομάδες που πιέζουν για αλλαγή, για ισότητα, εκδημοκρατισμό και κοινωνική δικαιοσύνη και σε ομάδες που πιέζουν για συντήρηση, αποδοτικότητα και αποτελεσματικότητα.

Γενικά, η περίοδος που εξετάζεται από την ίδρυση του ΟΕΔΒ έως την περίοδο του 1981 είναι η περίοδος του κρατικού μονοπωλίου του ενός μοναδικού βιβλίου, μια πολιτική που φαίνεται να αλλάζει πλέον με την είσοδο του πολλαπλού βιβλίου

⁷ Τα νέα αναγνωστικά γίνονται στόχος έντονης κριτικής η οποία στρέφεται κυρίως στο περιεχόμενό τους, το οποίο φαίνεται ότι ακολουθεί πιστά την ιδεολογία των παλαιότερων αναγνωστικών. Βλ. σχετικά Βουγιούκας, Α. (1981). *Το γλωσσικό μάθημα. Προτάσεις για μια επείγουσα αντιμετώπιση*. Αθήνα: Νικόδημος; Γκόλιου, Ρ. (1980). Πώς το πρώτο αλφαβητάριο βρέθηκε στην τρίτη θέση, *Θεσσαλονίκη* 17/7/1980; Γέρου, Θ. (1980). *Αναγνωστικά του Δημοτικού. Τελικές απόψεις*. 11/4/1980· Γέρου, Θ. (1980). *Προτάσεις για τα νέα αναγνωστικά του δημοτικού*, Βήμα, 2/7/1980; Θεσσαλονίκη 9/7/1980, *Ιδεολογικός εθισμός σε συντηρητικά πρότυπα*: Θεσσαλονίκη 15/7/1980, *Αντιπαιδαγωγικές ασυναρτησίες στο αλφαβητάριο της Α' Δημοτικού*: Θεσσαλονίκη 16/7/1980, Πώς το πρώτο αλφαβητάριο βρέθηκε στην τρίτη θέση; Θεσσαλονίκη 19/7/1980, *Να αλλάξει η νομοθεσία για την έκδοση σχολικών βιβλίων*; Κορέλης, Λ. (1980). *Το καινούργιο αλφαβητάριο*, Ελευθεροτυπία 18/6/1980; Γέρου, Δ. (1981). *Εκπαιδευτική Πολιτική (1975-1981)*. Αθήνα: Γρηγόρης; Κέντρο Μαρξιστικών Μελετών (ΚΜΕ) (1981) *Θέματα παιδείας 3*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή; Χαραλαμπίδου, Β. (1982). *Σχολικά βιβλία: όλα για πέταμα*; Θεσσαλονίκη, 26/3/1982; Χαραλαμπίδου, Β. (1982). *Σχολικά βιβλία: όλα για πέταμα*; Θεσσαλονίκη, 29/3/1982.

⁸ Η συντακτική επιτροπή είχε μέλη τους Α. Βουγιούκα, Α. Δημαρά, Κ. Δοξιάδη, Γ. Ιωάννου, Λ. Κάσδαγλη, Κ. Μουστάκα. Βλέπε Βουγιούκας, Α. (1994). *Το γλωσσικό μάθημα στην πρώτη βαθμίδα της νεοελληνικής εκπαίδευσης*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 147.

3. Επίλογος-Το τέλος του ΟΕΣΒ

Η αμφισβήτηση της λειτουργία του ΟΕΣΒ διαφαίνεται από κυβέρνηση Νέας Δημοκρατίας. Ήδη στο προεκλογικό της πρόγραμμα το 1989 θέτει το θέμα του κρατικού μονοπωλίου (Χαραλάμπους, 2023: 27). Με την ανάληψη της εξουσίας, συγκροτεί «Επιτροπή των Ειδικών» (1990) που συντάσσεται με το αντικατάσταση του κρατικού μονοπωλίου από πολιτικές ελεύθερου ανταγωνισμού:

«... για κάθε διδασκόμενο μάθημα στην εκπαίδευση υπάρχει σήμερα μόνο ένα διδακτικό βιβλίο –“το επίσημο βιβλίο του κράτους”– που εκδίδεται από τον ΟΕΔΒ. Αυτό οδηγεί σε μια μονοπώληση της σκέψης, σε μια μονότροπη, συχνά, παρουσίαση της γνώσης και, οπωσδήποτε, στην παραγωγή χαμηλής ποιότητας σχολικών βιβλίων. Η επιτροπή πιστεύει ότι η κατάσταση αυτή θα βελτιωθεί σημαντικά, αν υπάρξει μελλοντικά η δυνατότητα το διδακτικό βιβλίο να επιλέγεται κάθε φορά μεταξύ πολλών βιβλίων, που θα έχουν γραφεί και εκδοθεί από ιδιωτικούς φορείς και θα παρουσιάζουν, λόγω του συναγωνισμού και των διατιθέμενων μέσων, υψηλή ποιότητα σε όλους τους τομείς [...]» (Εθνικός διάλογος για την παιδεία: Προτάσεις επιτροπής ειδικών της Α/θμιας και Β/θμιας Εκπαίδευσης, Αθήνα, 1990: 27).

Η ψήφιση του Νόμου 2011 (Νόμος 3966/2011) με σκοπό τον «ορθολογικό εκσυγχρονισμό των επιστημονικών οργάνων που υποστηρίζουν το υπουργείο Παιδείας στο σχεδιασμό και την εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής» θέτει τέλος στην πορεία του ΟΕΣΒ.

Στο άρθρο 67 του νόμου αυτού προβλέπεται ρητά η κατάργηση του Οργανισμού Έκδοσης Σχολικών Βιβλίων, και η μεταφορά όλων των αρμοδιοτήτων, του προσωπικού, του εξοπλισμού και της περιουσίας του στον φορέα Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ» (ITYE-Διόφαντος), η Διεύθυνση Εκδόσεων του οποίου ιδρύθηκε το καλοκαίρι του 2011 σε συνέχεια του νόμου 3966/2011. Ο νέος αυτός οργανισμός ανέλαβε από το 2011 και εξής την παραγωγή, διανομή και ψηφιακή υποστήριξη των σχολικών βιβλίων στην ελληνική εκπαίδευση.

Η κατάργησή του προκάλεσε ανάμεικτα σχόλια. Στην ανακοίνωση των εργαζομένων: «Σε λίγες ώρες ο ΟΕΔΒ (Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων) θα αποτελεί παρελθόν, καταργείται οριστικά» αναφέρεται στην ανακοίνωση που υπογράφουν ο πρόεδρος του Συλλόγου εργαζομένων, κ. Μάκης Λυκόπουλος και ο γενικός γραμματέας του κ. Σταύρος Ευσταθόπουλος.

«Μετά από 75 χρόνια η κουκουβάγια της σοφίας και της αρετής «πετάει μακριά», γιατί κάποιιοι αποφάσισαν ότι δεν έχει θέση στη σύγχρονη μνημονιακή εκπαίδευση. Η μόρφωση θα γίνεται πλέον ηλεκτρονικά. Το... Μέλλον είναι μόνο το ηλεκτρονικό βιβλίο και οι διαδραστικοί πίνακες», αναφέρεται στην ανακοίνωση.

«Οι εργαζόμενοι στον Ο.Ε.Δ.Β. που όλα αυτά τα χρόνια εξέδωσαν και διένειμαν τρία (3) δισεκατομμύρια βιβλία σε εκατομμύρια μαθητές, αποχωρούν περήφανοι για τη συμβολή τους στη Δημόσια και Δωρεάν Παιδεία, για τη διαχείριση του δημόσιου χρήματος (μέσο κόστος κάθε βιβλίου 0,70€), για την απουσία διαφθοράς και διαπλοκής τους, για το ότι κατόρθωσαν να περισώσουν από τον ιδιωτικό φορέα, την ιστορία των σχολικών βιβλίων, δέκα πέντε χιλιάδες (15.000) πρωτότυπα έργα ζωγραφικής που κοσμούσαν κάποτε τα σχολικά βιβλία (Τσαρούχης, Γκίκας, Γραμματικόπουλος, Τάσος κ.λπ.), τριάντα χιλιάδες (30.000) βιβλία, πολλά σπάνιων εκδόσεων, που αποτελούν πλέον περιουσία του υπουργείου Παιδείας και υπάρχει ιστορική ευθύνη στην πολιτική ηγεσία να τα διαφυλάξει και αξιοποιήσει».

Παρά τις όποιες αντιδράσεις δημιούργησε ο Οργανισμός στην ιστορία του το τέλος του προκάλεσε συγκίνηση, νοσταλγία που αποτυπώθηκε στους τίτλους του ημερήσιου και περιοδικού τύπου.

Η κουκουβάγια, λογότυπο του Οργανισμού, φαίνεται ότι συνδέθηκε με θετικές αναμνήσεις που προκάλεσαν πλήθος σχολίων (Βλέπε, Η κουκουβάγια παίρνει σύνταξη, Το Βήμα, 30-3-2012).

Φαίνεται στην πορεία ότι η ανησυχία των εργαζομένων σχετικά με την αξιοποίηση του υλικού είχε βάση καθώς ακόμα και τώρα αγνοείται και δεν υπάρχουν σχετικά δεδομένα. Εξακολουθεί να μην υπάρχει μια βάση δεδομένων των βιβλίων που εκδόθηκαν από τον Οργανισμό, αγνοούνται τα αρχεία του ΟΕΔΒ που θεωρούμε θα είναι πολύ σημαντικά για την ιστορία της εκπαίδευσης.

Παρά τις αντιδράσεις που επικρατούν συχνά, οι επικρίσεις σήμερα συγκεντρώθηκαν, όχι τόσο στην κατάργηση του ΟΕΔΒ αλλά στην αναβάθμιση της ποιότητας των παρεχομένων σχολικών εγχειριδίων και στη δυνατότητα έγκρισης και συγγραφής περισσότερων βιβλίων για το κάθε μάθημα.

Η προκήρυξη που δημοσιεύθηκε στις 25 Απριλίου 2023 από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ) για τη συγγραφή νέων σχολικών βιβλίων υιοθετεί τον θεσμό του «πολλαπλού βιβλίου». Η σχετική νομοθεσία που καθορίζει το πλαίσιο για το πολλαπλό βιβλίο είναι ο Νόμος 4823/2021, άρθρο 84, ο οποίος προβλέπει τη δημιουργία του Μητρώου Διδακτικών Βιβλίων και της Ψηφιακής Βιβλιοθήκης Διδακτικών Βιβλίων.

Σύμφωνα με το χρονοδιάγραμμα, η εισαγωγή των νέων βιβλίων σε έντυπη μορφή έχει προγραμματιστεί για τον Σεπτέμβριο του 2026 και αναμένουμε με ανυπομονησία τα αποτελέσματα του εγχειρήματος αυτού με τη νέα σχολική χρονιά.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Βουγιούκας, Α. (1980). *Άρθρα και μελετήματα*. Αθήνα: Νικόδημος.

Βουγιούκας, Α. (1994). *Το γλωσσικό μάθημα στην πρώτη βαθμίδα της νεοελληνικής εκπαίδευσης*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Γεωργούντζος, Π. (1968). *Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων. Στη Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 4ος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γεωργούντζος, Π. (1968). *Σχολικά βιβλία. Στη Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια-Herder, τόμος 5ος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Γκόλια, Π. (2003). *Η εκπαίδευση των Ελλήνων μαθητών στην ΕΣΣΔ (1917-1938). Προπαγάνδα και ιδεολογική χειραγώγηση*. Θεσσαλονίκη: Σταμούλη.

Καγκαλίδου, Ζ. (1999). *Εκπαίδευση και πολιτική. Η περίπτωση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου*. Θεσσαλονίκη: Αφεί Κυριακίδη.

Θεοδώρου, Β. (2003). *Νοηματοδοτήσεις του εμφυλίου πολέμου στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της περιόδου 1950-1991. Σύγχρονη Εκπαίδευση, 131, 111-126*.

Ζαμπέτα, Ε. (1994). *Η εκπαιδευτική πολιτική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση 1974-89*. Αθήνα: Θεμέλιο, 175.

Καλαντζής, Κ. (2002). *Η παιδεία εν Ελλάδι 1935-1951*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κανταρτζή, Ε. (1994α). *Ιστορία των ελληνικών αναγνωστικών βιβλίων. Σύγχρονη Εκπαίδευση, 75(1ο μέρος), 30-34*.

Κανταρτζή, Ε. (1994β). *Ιστορία των ελληνικών αναγνωστικών βιβλίων. Σύγχρονη Εκπαίδευση, 76(2ο μέρος), 44-50*.

- Κανταρτζή, Ε. (1999). Ιστορία των ελληνικών αλφαβηταρίων. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 101, 59-69.
- Κανταρτζή, Ε. (2002β). *Ιστορική Αναδρομή της Εικονογράφησης των Παιδικών και Σχολικών Βιβλίων*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Κανταρτζή, Ε. (2007). (Επιμ.). *Ένα ταξίδι στην ιστορία: Τρεις αιώνες σχολικά εγχειρίδια*. Θεσσαλονίκη: Δημοτική Πινακοθήκη Θεσσαλονίκης, 42α Δημήτρια.
- Κανταρτζή, Ε. (2023). Η εξέλιξη της εικονογράφησης στα σχολικά εγχειρίδια. Στο Α. Μαστραπάς (Επιμ.). *Αναζητώντας τη γνώση: Τα σχολικά εγχειρίδια στο Ελληνικό Κράτος*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 78-98.
- Κάτσικας, Χ., & Θεριανός, Κ. (2004). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης από την ίδρυση του Νεοελληνικού κράτους μέχρι το 2004*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Καψάλης, Α., & Χαραλάμπους, Δ. (2008). *Σχολικά εγχειρίδια. Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*. Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Μήτσης, Ν. (1999). *Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (1822-1993). Παράθεση πηγών*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπαλά, Α. (1986). Το περιοδικό της ΕΟΝ Η Νεολαία: Σκοποί και απήχηση. Στο *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας, τόμος Α΄*. Αθήνα: ΙΑΕΝ.
- Μουστάκα, Κ. (1979). *Παιδαγωγικά ανάλεκτα*. Αθήνα: Δήμος Χαλανδρίου.
- Μποντίλα, Μ. (2003). «Πολύχρονη να ζεις, μεγάλη Στάλιν». *Η εκπαίδευση των παιδιών των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στα Ανατολικά κράτη (1950-1964)*. Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Νούτσος, Χ. (2003). *Ο δρόμος της καμήλας και το σχολείο. Η εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα: 1944-1946*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Παναγιωτόπουλος, Ι. (1965). Τα σχολικά βιβλία. Και μια ωραία ιδέα: η πολτοποίηση. *Εφημερίδα Ελευθερία*, 19-9-1965, 1 και 15.
- Ράπτης, Π. (1997). *Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του μεσοπολέμου στην Ελλάδα (1917-1940)* (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτική Επιστήμης και Διεθνών Σπουδών, Αθήνα.
- Σακελλαρίου, Χ. (1984). *Η παιδεία στην Αντίσταση. Μαρτυρίες 8*. Αθήνα: Φιλιππότης.
- Στάικος, Κ., & Σκλαβενίτης, Τ. (2000). (Επιμ.). *Πεντακόσια χρόνια έντυπης παράδοσης του νέου ελληνισμού (1499-1999)*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.
- Φραγκουδάκη, Α. (1979). *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- ΥΠΕΠΘ. (1974). *Πορίσματα Επιτροπής Παιδείας 1971-1973*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
- Φωτεινόπουλος, Θ. (1967). *Αλληλοδιδασκτική μέθοδος. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια- Herder, Τόμος 1ος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Χαραλάμπους, Δ. (2023). Πολιτικές για τα σχολικά εγχειρίδια στη διαδρομή του ελεύθερου Ελληνικού Κράτους. Στο Α. Μαστραπάς (Επιμ.), *Αναζητώντας τη γνώση: Τα σχολικά εγχειρίδια στο Ελληνικό Κράτος*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 22-33.
- Χατζηδάκης, Μ. (1949). Σχολικά βιβλία. Ένα καλό ξεκίνημα. *Εφημερίδα Ελευθερία*, 18-10, 3.
- Χατζησαββίδης, Σ. (1992). *Το ιστορικό της αναμόρφωσης του μαθήματος της νεοελληνικής γλώσσας στην υποχρεωτική εκπαίδευση (1976-1984)*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

